

УДК 908(477.46)"1925/1929"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-990-1001](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-990-1001)

Лазуренко Валентин Миколайович доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри історії та права, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 460, тел.: (067) 358-75-65, <https://orcid.org/0000-0002-3441-4485>

Рубан Сергій Леонідович випускник, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Черкаси, Україна, бульвар Шевченка, 460, тел.: (097) 142-97-97, <https://orcid.org/0009-0000-3774-6824>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ НА ЧЕРКАЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

Анотація. У статті аналізується становлення та розвиток краєзнавчого руху на Черкащині – важливому історико-культурному регіоні України. У контексті суспільно-політичних процесів другої половини 1920-х років простежується розвиток дослідницько-пошукових та просвітницьких форм краєзнавчої роботи, акцентується увага на змісті краєзнавчої діяльності.

Відзначається, що важливе значення для розгортання краєзнавчого руху в Україні, зокрема й на Черкащині, мало проведення 28–31 травня 1925 р. Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції. Конференція надала краєзнавчому руху організованого і системного характеру. Виробленню теоретичних та методичних засад краєзнавчої роботи, поширенню досвіду сприяли публікації журналу «Краєзнавство».

З'ясовано, що основними осередками розвитку краєзнавства і залучення до нього представників різних верств громадськості були округові та громадські краєзнавчі музеї в Звенигородці, Корсуні, Чигирині та інших населених пунктах краю. Учасниками краєзнавчого руху в більшості були освітяни як представники наймасовішого прошарку місцевої інтелігенції. Щодо змісту краєзнавчої роботи, то помітним є підтримуване владою зміщення дослідницьких і просвітницьких акцентів на вивчення природних ресурсів та продуктивних сил регіону. Історичний напрямок зводився переважно до археологічних та етнографічних розвідок.

Констатується, що з кінця 1920-х років почалося згортання краєзнавчого руху. В умовах утвердження тоталітарного режиму зазнали репресій краєзнавці Черкащини, а краєзнавство на довгі роки згасло.

Ключові слова: краєзнавство, край, громадський рух, просвітництво, товариства, музеї, персоналії

Lazurenko Valentyn Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor at the Department of History and Law, Cherkasy State Technological University, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0002-3441-4485>

Ruban Serhii Leonidovych Graduate, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna, Cherkasy, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0000-3774-6824>

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LOCAL HISTORY MOVEMENT IN CHERKASY REGION IN THE SECOND HALF OF THE 1920s

Abstract. The article analyzes the formation and development of the local history movement in Cherkasy region - an important historical and cultural region of Ukraine. In the context of the social and political processes of the second half of the 1920s, the development of research and educational forms of local history work is traced, attention is focused on the content of local history activity.

It is noted that the holding of the First All-Ukrainian Regional History Conference on May 28-31, 1925 was of great importance for the development of the local history movement in Ukraine, in particular in Cherkasy region. The conference gave the local history movement an organized and systematic character. The publications of the "Local History" magazine contributed to the development of theoretical and methodological foundations of local history work and the dissemination of experience.

It is found that district and public local history museums in Zvenyhorodka, Korsun, Chyhyryn and other settlements of the region were the main centers of the development of local history and the involvement of representatives of different layers of the public in it. The participants of the local history movement were mostly educators as representatives of the most massive stratum of the local intelligentsia. As for the content of local history work, the government-supported shift of research and educational emphasis to the study of natural resources and productive forces of the region was noticeable. The historical direction was reduced mainly to archaeological and ethnographic explorations.

It is noted that the decline of the local history movement began in the late 1920s. In the conditions of the establishment of the totalitarian regime, the local historians of Cherkasy region suffered repression, and local history faded away for many years.

Keywords: local history, region, public movement, education, societies, museums, personalities

Постановка проблеми. В сучасних умовах краєзнавство виступає важливим і дієвим засобом пізнання рідного краю у контексті історії України, вивчення його минулого й сучасного як основи становлення національно свідомої особистості, готової до активної участі у житті держави та захисту її суверенітету і територіальної цілісності. Сьогодні, у час викликів і загроз, історико-краєзнавчі знання є питанням національної безпеки і протидії історичним фальсифікаціям та ворожим ідеологічним впливам.

З огляду на це набуває актуальності дослідження історії краєзнавчого руху і дослідницько-пошукових та просвітницьких напрацювань у різних регіонах України. Розгляд цієї проблеми на прикладі Черкащини – унікального історико-культурного регіону України – дасть можливість узагальнити набутий досвід і застосувати його на практиці.

Цим зумовлена і **мета статті**, яка полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу процесу становлення та розвитку краєзнавчого руху на Черкащині в другій половині 1920-х років, після Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції (1925 р.), показати краєзнавство як прояв громадської свідомості та ініціативи в умовах того часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясовано, що проблема дослідження історії краєзнавчого руху на Черкащині у другій половині 1920-х років комплексно не досліджувалася. Її фрагментарно у своїх публікаціях торкалися М. Ф. Пономаренко [1, 459-461], В. М. Мельниченко [2; 3, 330-339], Т. А. Клименко [4, 16-22]. Однак предметом окремого дослідження ця проблема не була.

Виклад основного матеріалу. На Черкащині (її ми розглядаємо в адміністративно-територіальних межах сучасної Черкаської області, а тоді це були Шевченківська і Уманська округи) друга половина 1920-х років стала періодом помітного піднесення краєзнавчого руху й активізації дослідницько-пошукової та просвітницької роботи. Своєрідними опорними пунктами розгортання краєзнавчого руху і згуртування дослідників рідного краю були музеї.

Перші на території регіону краєзнавчі музеї було створено в найбільших на той час містах Умані і Черкасах. В Умані музей почав діяти в 1917 р., а в Черкасах – в 1918 р. [2, 24-25].

Уманський музей складався тоді з кількох невеликих відділів у приміщенні Першої української гімназії імені Бориса Грінченка, маючи назву «Історичний музей Уманщини». У 1924 р. музей був визнаний державною установою і отримав назву «Соціально-історичний музей Уманської

округи» [5, 5; 6, 113]. Йому було надане нове приміщення, в якому він знаходиться і нині. На основі наявних експонатів було сформовано експозицію із п'яти відділів: археологічного, соціальної боротьби, польського малярства, стародруків та картографічного [7, 17].

В Черкасах втілити ідею про відкриття в місті музею вдалося дещо пізніше – у 1918 р. Початковий період його функціонування був позначений пошуком оптимальних форм організації роботи. Зокрема, у березні 1919 р. за розпорядженням Черкаського повітового відділу народної освіти повітовому комітету охорони пам'яток доручалося спільно з іншими установами організувати в Черкасах на базі вже створеного єдиний народний музей з архівом і науковою бібліотекою.

А 6 липня цього ж року Черкаський повітовий відділ народної освіти і товариство «Просвіта» ухвалили рішення, в якому зазначалося, що «науковий історико-педагогічний музей повинен служити базою для створення єдиного народного музею, оскільки тільки просвітянський музей є організованим, має наукову наявність до 6000 експонатів, підготовлені культурні сили. Музей повинен концентрувати навколо себе всі нові надходження музейних колекцій і носити назву «Черкаський історико-педагогічний музей, заснований у 1918 році Черкаським товариством «Просвіта» м. Черкаси на Київщині» [8, арк. 107].

Черкаський музей відіграв важливу роль у системному вивченні краю. Він мав п'ять невеликих відділів: природничий, виробничий, історико-культурний, медико-санітарний та архівно-бібліотечний. У музеї була також створена меморіальна кімната Т.Г. Шевченка, в якій експонувалися перші видання «Кобзаря», оригінальні матеріали, пов'язані з його перебуванням на Черкащині. При музеї працював також гурток друзів музею [9, 4-10]. Про інтерес до експозицій музею свідчило збільшення кількості відвідувачів. Якщо у 1922 р. музей відвідало лише 500 осіб, то у 1926 р. – 18 268 [10].

Мережа краєзнавчих музеїв у регіоні розширювалася. На початку другої половини 1920-х рр. вже діяв музей у Корсуні, який тоді був центром Шевченківської округи. Його експозиція складалася з 440 експонатів, зокрема – 42 картин і скульптур. У 1925 р. музей відвідало 3564 відвідувачі, для яких було проведено 80 екскурсій. З перенесенням у 1927 р. центру укрупненої Шевченківської округи до Черкас музей у Корсуні було закрито, а експонати передано до Черкаського музею [11, 48].

На розвиток краєзнавства вплинуло те, що, окрім Черкаського і Уманського музеїв, які діяли на штатній основі, на території регіону у 1920–1930 рр. функціонували і громадські музеї. Так, зусиллями С. М. Терещенко було започатковано краєзнавчий музей у Звенигородці. Софія Мефодіївна у співпраці з А. Ю. Кримським з великим ентузіазмом вивчала історію і народні традиції Звенигородщини, збирала фольклорний та етнографічний матеріал про чумаків [12, 14].

Уявлення про громадське музейництво дає музей в Чигирині, який було створено ще у 1921 р. «Просвітою» з ініціативи місцевого краєзнавця П. І. Яременка. Основу цього музею становили зібрані ним археологічні та палеонтологічні колекції іншого краєзнавця О. Єримовича, а також експонати з маєтку Давидових із сусідньої Кам'янки. Музей користувався популярністю серед місцевого населення. Однак невдовзі приміщення музею зазнало нападу, а найбільш цінні експонати були викрадені [13, 1].

Уцілілі експонати Чигиринського музею деякий час бездоглядно знаходилися в приміщеннях місцевого училища, а потім – семирічної школи. Врешті, у грудні 1924 р. найбільш цінні були передані до Черкаського музею. Приблизно за таких же обставин до Черкаського округового музею надійшли також цінні експонати зі Смілянського, Золотоніського та інших створених громадськістю краєзнавчих музеїв [14, арк. 4-5].

На Уманщині у 1920-х рр. активну краєзнавчу роботу вів відомий археолог, краєзнавець і музейний діяч Т. Ф. Мовчанівський. Працюючи директором школи у селі Краснопілка, він збирав та опрацьовував місцеві матеріали з українського фольклору та етнографії, досліджував археологічні та архітектурні пам'ятки Уманської округи. Він брав також участь у розкопках відомої археологічної пам'ятки – могильника білогрудівської культури та поселень трипільської культури.

До краєзнавчої роботи, вивчення, збереження і охорони багатой історико-культурної спадщини регіону Ф. М. Мовчанівський залучав місцевих краєзнавців, насамперед вчителів та учнів очолюваної ним школи. Разом з ними у 1924 р. він організував при Краснопільському сільському клубі краєзнавчий музей. Тоді ж його зусиллями було відкрито музей і у сусідньому селі Верхнячка [15, 209-211].

Упорядкуванню роботи з виявлення, дослідження та збереження історико-культурних пам'яток сприяло прийняття «Положення про охорону пам'яток культури на Україні» від 16 червня 1926 р. У ньому, зокрема, наголошувалося, що «усі знайдені скарби й знахідки речей наукового, історичного й мистецького значення підлягають, як загальне правило, передачі у найближчі музеї» [16, арк. 84].

Організаційному оформленню краєзнавчого руху в Україні, зокрема й на Черкащині, сприяло проведення 28-31 травня 1925 р. в Харкові Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції. В ній взяли участь 75 делегатів – представників 22 осередків з усіх регіонів України. У прийнятому зверненні до краєзнавчих організацій йшлося: «Всеукраїнська конференція з краєзнавства була першою спробою виявити краєзнавчі сили УСРР, зробити перший підсумок досягнень, здобутих уже в краєзнавчій роботі, з'ясувати умови роботи та перспективи її, об'єднати краєзнавчі сили України. Конференція показала силу і життєдайність краєзнавчого руху» [17, 2].

Конференція підсумувала роботу і узагальнила досвід краєзнавчих осередків та надала краєзнавчому руху більш організованого і системного характеру, велику увагу при цьому зосередивши на діяльності музеїв. Створений при Народному комісаріаті освіти Український комітет краєзнавства почав відігравати головну роль у розвитку усіх напрямків краєзнавства.

В округах почали створюватися краєзнавчі товариства. Таке товариство зі своїм статутом у 1925 р. було створене і на Черкащині, охоплюючи своїм впливом переважно територію тодішньої Черкаської (з 1927 р. – Шевченківської) округи. Краєзнавче товариство опікувалося пам'ятками історії і культури, зокрема дослідженням курганів. Згідно з існуючою тоді практикою значна увага приділялася вивченню та збереженню природних ресурсів і розвитку продуктивних сил краю.

Серед головних завдань товариства були визначені такі: «1) утворити тимчасове окружне бюро краєзнавства при окрмузеї на правах секції музейної ради; 2) провести облік краєзнавчої роботи та сил; 3) пропагувати краєзнавство серед широких мас населення; 4) налагодити справу збирання краєзнавчих матеріалів; 5) організувати і провести початкове дослідження природних багатств, експонувати їх в районах та окрузі; 6) закінчити дослідження гончарного виробництва на Черкащині; 7) ув'язати свою роботу з центральними науковими установами та відповідними відомствами у справі вивчення Притясминня, Ірдиню та Соснівки; 8) розпочати підготовчу роботу щодо відкриття в окружному краєзнавчому музеї соціально-економічного відділу з підвідділами природних багатств, ґрунтів і сільського господарства; 9) приступити до складання карткового бібліографічного покажчика літератури про Черкащину та на предмети матеріальної культури та інших колекцій, розкиданих по музеях СРСР; 10) відшукати місцеві кошти на краєзнавчу роботу та клопотатися перед центром про субсидії» [18].

Про стан краєзнавства на Черкащині можна судити з інформації, що міститься в доповідній записці оперуповноваженого Українського комітету краєзнавства, завідувача окружним музеєм Д. П. Бочкова щодо краєзнавчої та музейної роботи в Черкаській окрузі від 21 січня 1926 р. Він зазначав, що ця робота «спочатку велась і фактично ведеться зараз школами, установами округи, округовим статистичним бюро та іншими установами, але наслідки такої, часом величезної і дуже корисної роботи на місці, тут на Черкащині, звичайно не фіксуються й не конкретизуються для широкого вжитку ні через місцеву пресу, ні в колекціях округового музею» [19, 2].

Пожвавленню краєзнавчої роботи у другій половині 1920-х рр. сприяло створення «Кабінету виучування Шевченківщини» і «Кабінету виучування Уманщини» при округових музеях. Положення про «Кабінет виучування

Шевченківщини» було у 1927 р. затверджене Українським комітетом краєзнавства при Наркоматі освіти «для об'єднання всієї краєзнавчої роботи і краєзнавців на Шевченківщині та для ув'язки цієї роботи з центром і периферією – при Черкаському Окрмузеї». Кабінет складався з бібліотеки видань про Шевченківську округу, картотеки, картографічного та демонстраційного відділів. Завідування кабінетом здійснював один із працівників окружного музею.

Визначене положенням коло питань практичної роботи було досить широким. Серед основних завдань – консультування краєзнавчого активу, періодичне проведення окружних та міських нарад краєзнавців, поповнення бібліографічного покажчика літератури, організація прилюдних доповідей і лекцій. Важливим напрямком роботи кабінету була організація експедицій у межах округи із залученням до участі в них науковців центру і округи, здійснення листування з центральними науковими установами та відомствами у справі кращої організації «виучування Шевченківщини» [20, 30-31].

Уявлення про практичну роботу на місцях дає приклад з організації краєзнавчої роботи в Корсунському педагогічному технікумі. Тут, як і в інших випадках, акцент робився на вивченні природно-географічних особливостей регіону. Дослідженню місцевої природи приділялася значна увага під час вивчення біологічних дисциплін, геології, метеорології, фізики, хімії та методики краєзнавства.

Для постійних досліджень взято місто Корсунь та його околицю, а для епізодичного вивчення – Корсунський район та сусідні райони, що оточують його і становлять з ним споріднену природну та економічну територію в діаметрі 80–100 км. До неї входила західна частина Шевченківської і східна частина Уманської округ.

У своїй природничо-краєзнавчій роботі студенти і викладачі технікуму використовували метеостанцію, що була обладнана при закладі освіти. В технікумі діяв краєзнавчий гурток з трьома секціями: природничою, економічною і соціально-побутовою. Природнича секція налагодила зв'язки з ботанічною й геологічною секціями УАН (Українською академією наук). Краєзнавці-гуртківці взяли активну участь у створенні в технікумі природничо-краєзнавчого музею з відділами: зоологічний, ботанічний, палеонтологічний, геологічний, економічний, агрономічний. Краєзнавчій тематиці природничого спрямування присвячувалися курсові роботи майбутніх вчителів: «Коротка геологічна історія Корсуня та його околиць», «Лікарська флора околиць Корсуня», «Жуки околиць Корсуня» та інші [21, 4-7].

В Умані, за таким же зразком, як і в Черкасах, був організований «Кабінет виучування Уманщини» при Уманському округовому музеї. До участі в роботі цього кабінету залучалися місцеві краєзнавці, викладачі

аграрного і педагогічного технікумів, працівники окружної інспектури народної освіти і земвідділу. Журнал «Краєзнавство» у 1928 р. зазначав, що «організація Кабінету дає надію, що розпочата краєзнавча робота не тільки не підупаде, а й матиме міцнішу базу і дасть змогу притягти до роботи як найбільші кола округи» [22, 56].

Становлення краєзнавства на Черкащині у другій половині 1920-х рр. відбувалося у тісному взаємозв'язку із започаткуванням пам'яткоохоронної роботи, до якої активно долучилися краєзнавці. У 1923 р. були утворені повітові й окружні комітети охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи. До їхніх завдань входило обстеження, облік і охорона об'єктів історичного, археологічного і культурного значення. За короткий час було описано і взято на облік значну кількість предметів старовини та мистецтва в церквах, монастирях та інших культових спорудах різних конфесій, клубах, приватних колекціях і передано на зберігання та експонування до місцевих музеїв [23].

Постановою Шевченківського окружного виконавчого комітету «Про охорону пам'ятників культури й природи» від 6 січня 1928 р. заборонялося «всім особам і організаціям проводити на території Шевченківської округи розкопки з метою відшукування скарбів або речей музейного значення, археологічних пам'яток культури..., без дозволу на те Народного комісаріату освіти або його органів... За руйнування зареєстрованих пам'ятників застосовуються заходи соціальної охорони, як за знищення державного майна» [25, 24].

Важливе значення для розвитку краєзнавства в Україні мало започаткування у 1926 р. видання журналу «Краєзнавство». На його сторінках висвітлювалися теоретичні засади загальних питань краєзнавчої справи, її методика, публікувалися матеріали, що розкривали досвід роботи краєзнавчих осередків на місцях, публікувалася бібліографія. Низка публікацій краєзнавчого часопису присвячена роботі Черкаського і Уманського округових музеїв, практиці краєзнавчої роботи осередків Шевченківської та Уманської округ.

В 1930-х рр., з утвердженням тоталітарної системи, негативні процеси все більше охоплюють різні сфери суспільно-політичного життя, не оминаючи і українське краєзнавство. В умовах набираючих обертів репресій, голодомору 1932–1933 рр. розпочався спад масовості в краєзнавчому русі і згорання краєзнавчих осередків.

Краєзнавців безпідставно звинувачували у буржуазному націоналізмі, фабрикували проти них судові справи і піддавали репресіям. Так, 9 вересня 1929 р. була заарештована по підозрі в «належності до української контрреволюційної організації, що ставила за ціль повалення радянської

влади» Софія Терещенко – відома дослідниця Звенигородщини, засновниця районного краєзнавчого музею. Не маючи достатніх доказів для звинувачення, окружний відділ ОДПУ визначив їй жорстку міру покарання – десять років таборів [26, 14]. Жертвою сталінських репресій став працівник Уманського музею М. І. Метельський, якому сумнозвісна «трійка» при Київському облуправлінні НКВС УРСР 4 грудня 1937 р. винесла смертний вирок [27, 169]. Зазнав репресій і був засуджений до найвищої міри покарання відомий дослідник Уманщини Теодосій Мовчанівський [28, 131].

Висновки. Отже, започаткування і становлення краєзнавчого руху на Черкащині в другій половині 1920-х рр. відбувалося в умовах помітної лібералізації суспільно-політичного життя періоду українізації. Основними осередками розгортання краєзнавства і залучення до нього представників різних верств громадськості стали округові та громадські краєзнавчі музеї. Дослідження підтверджують, що розгортання краєзнавства у регіоні варто розглядати як прояв громадської свідомості та ініціативи в умовах того часу. Учасниками краєзнавчого руху в більшості були освітяни як представники наймасовішого прошарку інтелігенції. Щодо змісту краєзнавчої роботи, то помітним є підтримуване владою зміщення акцентів на дослідження природних ресурсів та продуктивних сил регіону. Історичний напрямок зводився переважно до археологічних та етнографічних розвідок.

З кінця 1920-х років почалося згортання краєзнавчого руху. В умовах утвердження тоталітарного режиму зазнали репресій і краєзнавці Черкащини, а краєзнавство на довгі роки згасло.

Література:

1. Пономаренко М.Ф. Історичне краєзнавство на Черкащині / М.Ф. Пономаренко // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». – К., 1995. – Ч. II. – С. 459-461.
2. Мельниченко В.М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії / В.М. Мельниченко. – Черкаси : Вертикаль, 2010. – 192 с.
3. Мельниченко В.М. Становлення краєзнавчого руху на Черкащині (перша чверть ХХ ст.) / В.М. Мельниченко // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя» : збірник наукових праць. – Умань, 2012. – С. 330-339.
4. Клименко Т.А. Документи державного архіву Черкаської області як джерельна база краєзнавчих досліджень / Т.А. Клименко // Архіви України. – 2012. – № 6 (282). – С. 16-22.
5. Курінний П.П. Показчик історичного музею Уманщини в році 1918 / П.П. Курінний. – Умань, 1918.
6. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття). – К., 2001.
7. Уманський краєзнавчий музей // Музеї України. – 2004. – № 5.
8. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-150. – Оп. 1, спр. 5.
9. Соса П.П. Черкаському краєзнавчому – 80 / П.П. Соса, В.М. Мельниченко. – Черкаси, 1998.

10. Український музей. – К., 1927.
11. Ніколенко А.Г. Музей краєзнавчий у Корсуні / А.Г. Ніколенко // Малий енциклопедичний словник Корсунщини. – Корсунь-Шевченківський, 2004. – Т. 2.
12. Хоменко В. Тернистий шлях / В. Хоменко // Спадщина. Видання Звенигородського державного краєзнавчого музею імені Тараса Шевченка. – 2002.
13. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 1.
14. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 21.
15. Нестуля О.О. Неспокій серця (Ф.М. Мовчанівський) / О.О. Нестуля // Репресоване краєзнавство 20–30 рр. – К., 1991.
16. ДАЧО. – Ф. Р-150. – Оп. 1, спр. 10.
17. Проблема краєзнавства й принципи краєзнавчої роботи: Резолюції Всеукраїнської краєзнавчої конференції, що відбулася 28–31 травня в Харкові // Культура і Побут. – 1925. – № 21. – 7 червня.
18. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 26, 27.
19. ДАЧО. – Ф. Р-150. – Оп. 1, спр. 10.
20. Положення про Кабінет виучування Шевченківщини при Черкаському Окрмузеї // Краєзнавство. – 1928. – № 1.
21. Фещенко А. Краєзнавча праця в Корсунському педтехнікумі / А. Фещенко // Краєзнавство. – 1928. – № 1.
22. Життя краєзнавчих організацій. Уманська округа // Краєзнавство. – 1928. – № 2-3.
23. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 25. – 26 арк.
24. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 35. – 53 арк.
25. Хоменко В. Тернистий шлях / В. Хоменко // Спадщина. Видання Звенигородського державного краєзнавчого музею імені Тараса Шевченка. – 2002. – С. 14.
26. Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга четверта. – Сміла: Тясмин, 2004. – 504 с.
27. Краєзнавці Черкащини : біобібліографічний довідник / упоряд.: В.М. Мельниченко, Г.М. Голиш. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С.Г. – 2016. – 220 с.

References:

1. Ponomarenko, M.F. (1995). *Istorychne kraieznavstvo na Cherkashchyni* [Historical local lore in Cherkasy region]. *VII Vseukrainska naukova konferentsiia «Istorychne kraieznavstvo v Ukraini: tradytsii i suchasnist» – VII All-Ukrainian Scientific Conference «Historical Local Lore in Ukraine: Traditions and Modernity»*. (Part II), (pp. 459-461). Kyiv [in Ukrainian].
2. Melnychenko, V.M. (2010). *Kraieznavstvo Cherkashchyny: storinky istorii* [Local history of Cherkasy region: pages of history]. Cherkasy: Vertykal [in Ukrainian].
3. Melnychenko, V.M. (2012). *Stanovlennia kraieznavchoho rukhu na Cherkashchyni (persha chvert XX st.)* [Formation of the local history movement in Cherkasy region (first quarter of the 20th century)]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Aktualni problemy arkheolohii, istorii ta istorychnoho kraieznavstva Buho-Dniprovs'koho mezhyrichchia»: zbirnyk naukovykh prats – Materials of the International Scientific Conference «Actual Problems of Archaeology, History and Historical Local History of the Bug-Dnieper River Basin»: collection of scientific papers*. (pp. 330-339). Uman [in Ukrainian].
4. Klymenko, T.A. (2012). *Dokumenty derzhavnogo arkhivu Cherkaskoi oblasti yak dzherelna baza kraieznavchykh doslidzhen* [Documents of the state archive of the Cherkasy region as a source base for regional studies]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 6 (282), 16-22 [in Ukrainian].

5. Kurinnyi, P.P. (1918). *Pokazhchyk istorychnoho muzeiu Umanshchyny v rotsi 1918 [Index of the historical museum of the Uman region in 1918]*. Uman [in Ukrainian].
6. *Narys istorii Umanshchyny (z naidavnishykh chasiv do 60-kh rokiv XX stolittia) [An outline of the history of the Uman region (from the earliest times to the 60s of the 20th century)]*. (2001). Kyiv [in Ukrainian].
7. Umanskyi kraieznavchyi muzei [Uman Museum of Local Lore]. (2004). *Muzei Ukrainy – Museums of Ukraine*, 5 [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-150. Descr. 1, case 5 [in Ukrainian].
9. Sosa, P.P., & Melnychenko, V.M. (1998). *Cherkaskomu kraieznavchomu – 80 [Cherkasy Museum of Local Lore – 80]*. Cherkasy [in Ukrainian].
10. *Ukrainskyi muzei [Ukrainian Museum]*. (1927). Kyiv [in Ukrainian].
11. Nikolenko, A.H. (2004). Muzei kraieznavchyi u Korsuni [Museum of local history in Korsun]. *Malyi entsyklopedychnyi slovnyk Korsunshchyny – Small encyclopedic dictionary of Korsun Region*. (Vol. 2). Korsun-Shevchenkivskiy [in Ukrainian].
12. Khomenko, V. (2002). Ternystyi shliakh [Thorny path]. *Spadshchyna. Vydannia Zvenyhorodskoho derzhavnogo kraieznavchoho muzeiu imeni Tarasa Shevchenka – Heritage. Publication of the Taras Shevchenko State Museum of Local Lore in Zvenyhorodka* [in Ukrainian].
13. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 1 [in Ukrainian].
14. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 21 [in Ukrainian].
15. Nestulia, O.O. (1991). Nespokii sertsia (F.M. Movchanivskiy) [The restlessness of the heart (F.M. Movchanivskiy)]. *Represovane kraieznavstvo 20–30 rr. – Repressed local history of the 20s–30s*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-150. Descr. 1, case 10 [in Ukrainian].
17. Problema kraieznavstva y pryntsyipy kraieznavchoi roboty: Rezoliutsii Vseukrainskoi kraieznavchoi konferentsii, shcho vidbulasia 28–31 travnia v Kharkovi [The problem of local history and the principles of local history work: Resolutions of the All-Ukrainian local history conference held on May 28–31 in Kharkiv]. (1925). *Kultura i Pobut – Culture and Life*, 21. June 7 [in Ukrainian].
18. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, cases 26, 27 [in Ukrainian].
19. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-150. Descr. 1, case 10 [in Ukrainian].
20. Polozhennia pro Kabinet vyuchuvannia Shevchenkivshchyny pry Cherkaskomu Okrmuzei [Regulations on the Shevchenkivshchyna Study Cabinet at the Cherkasy Regional Museum]. (1928). *Kraieznavstvo – Regional Studies*, 1 [in Ukrainian].
21. Feshchenko, A. (1928). Kraieznavcha pratsia v Korsunskomu pedtekhnikumi [Local history work in the Korsun Pedagogical College]. *Kraieznavstvo – Regional Studies*, 1 [in Ukrainian].
22. Zhyttia kraieznavchykh orhanizatsii. Umanska okruha [Life of local history organizations. Uman district]. (1928). *Kraieznavstvo – Regional Studies*, 2-3 [in Ukrainian].
23. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 25, 26 sheets [in Ukrainian].
24. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 35, 53 sheets [in Ukrainian].

25. Khomenko, V. (2002). Ternystyi shliakh [Thorny path]. *Spadshchyna. Vydannia Zvenyhorodskoho derzhavnoho kraieznavchoho muzeiu imeni Tarasa Shevchenka – Heritage. Publication of the Taras Shevchenko State Museum of Local Lore in Zvenyhorodka.* (p. 14) [in Ukrainian].
26. *Reabilitovani istoriieiu. Cherkaska oblast. Knyha chetverta [Rehabilitated by history. Cherkasy region. Book four].* (2004). Smila: Tiasmyn [in Ukrainian].
27. Melnychenko, V.M., & Holysh, H.M. (Comps.) (2016). *Kraieznavtsi Cherkashchyny: biobibliohrafichniy dovidnyk [Local historians of Cherkassy: biobibliographic guide].* Cherkasy: Vertykal, publisher Kandych S.G. [in Ukrainian].